

УДК 305-055.2 (355/359) (470+571) : (0.05) «1941/1945» (054)
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.6.129>

Наталія Залеток*

ВИСВІТЛЕННЯ ПРИСУТНОСТІ ЖІНОК У ЛАВАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ СРСР У ДОКУМЕНТАХ ЦК ВКП(б) 1941-1945 рр.

Анотація: Як відомо, у роки Другої світової війни СРСР відзначився безпрецедентними, у порівнянні з іншими країнами, масштабами залучення жінок до служби у війську та відсутністю обмежень для них брати безпосередню участь у боях. На сьогодні в історіографії бракує уваги дослідників до особливостей висвітлення служби жінок у збройних силах в роки війни у публічному дискурсі представників влади. Водночас, вивчення подібних проблем дасть змогу більш повно дослідити політику правлячої верхівки щодо залучення жінок до війська.

Метою цієї статті є висвітлення присутності жінок у лавах збройних сил СРСР у документах ЦК ВКП(б) 1941-1945 рр. Для цього були використані лозунги, заклики та постанови ЦК ВКП(б), що оприлюднювалися у періодичних виданнях воєнних років з метою ідеологічного впливу на населення. Авторка доходить висновку, що тема служби жінок у збройних силах СРСР була представлена документах ЦК ВКП(б) вельми неоднозначно. Їм не була притаманна задекларована радянською владою рівність статей у всіх сферах життєдіяльності. У риторичі, що використовувалася в цих документах під час звернення до участі жінок у війні загалом, можна виділити два напрями, умовно названі ексклюзивним та інклюзивним.

Ключові слова: жінки, збройні сили, Друга світова війна, СРСР, ЦК ВКП(б)

Як відомо, у роки Другої світової війни СРСР відзначився безпрецедентними, у порівнянні з іншими країнами, масштабами залучення жінок до служби у війську та відсутністю обмежень для них брати безпосередню участь у боях. Досвід служби радянських воячок неодноразово виступав предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Ті чи інші аспекти цього питання розглядали В. Мурманцева¹, В. Петракова², Г. Каменева³, О. Мамроцька⁴, А. Крилова⁵, Р. Марквік та Е. Кардона⁶ й ін. Проте, на наш погляд, на сьогодні в історіографії бракує уваги дослідників до особливостей

---

* Залеток Наталія Валеріївна – кандидатка історичних наук, завідувачка відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>; e-mail: nataliazalotok@gmail.com

¹ Мурманцева В.О. Советские женщины в Великой Отечественной войне: Москва: Издательство «Мысль», 1974. 272 с.

² Петракова В.И. Подготовка женщин-снайперов в годы Великой Отечественной войны // Вестник Московского университета. 2013. Серия 8: История. № 3. С. 92-109.

³ Каменева Г.Н. Опыт службы женщин в рядах Военно-Морского флота (1941-1945 гг.): на материалах Юга России // Гуманитарные и юридические исследования. 2015. № 4. С. 72-78.

⁴ Мамроцька О.А. Інтерпретація участі жінок України у військових діях на фронтах Другої світової війни // Гілея. 2019. Вип. 1, № 143. С. 88-92.

⁵ Krylova A. Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front: New York: Canbridge University Press, 2010. 320 p.

⁶ Markwick R.D., Cardona E. Soviet women on the frontline in the Second World War: London: Palgrave Macmillan, 2012. 305 p.

висвітлення служби жінок у збройних силах в роки війни у публічному дискурсі представників влади. Водночас, вивчення подібних проблем дасть змогу більш повно дослідити політику влади щодо залучення жінок до війська.

У зв'язку з вищезазначеним, мета даної статті – проаналізувати особливості висвітлення присутності жінок у лавах збройних сил СРСР у документах ЦК ВКП (б) 1941–1945 рр. Для цього нами були використані лозунги, заклики та постанови ЦК ВКП (б), що оприлюднювалися у періодичних виданнях воєнних років з метою ідеологічного впливу на населення.

Насамперед хотілося б зазначити, що висвітлення проблеми служби жінок у радянських військах загалом відбувалося не так однозначно, як могло б видатися на перший погляд. Для підготовки цієї статті нами було використано колекція оцифрованої радянської періодики з порталу «Електронекрасовка». Пошук за ключовими словами, доступний на ньому, дає змогу помітити ті характерні риси деяких явищ, які раніше були не такими очевидними. Приміром, риторика, яку використовували у ЗМІ для викладення теми жіночої військової служби, аж ніяк не відображала заявлений радянською владою рівноправний статус чоловіка та жінки у суспільстві. Мабуть, почати варто з того, що навіть саме слово «жінка / жінки» у газетних матеріалах найчастіше зустрічалося у контексті висвітлення звірств ворога на землях союзних республік, де жінки виступали у ролі жертв – побитих, зґвалтованих, закатованих, розстріляних тощо. Таких матеріалів на кілька порядків більше, ніж статей, що висвітлювали різного роду їх активності під час війни.

На другому місці за кількістю перебувають матеріали, присвячені праці жінок у тилу. У них акцентується увага на практиці заміни чоловіків жінками на посадах на фабриках, заводах тощо з метою вивільнення перших для служби у війську. У таких статтях постійно акцентується увага на тому, що жінки обіймали посади, які вважалися «чоловічими», і могли впоратися з основними обов'язками. На третьому місці – матеріали, присвячені медсестрам і сандружинницям у Червоній армії, а також партизанкам.

Найменше ж нам вдалося відшукати матеріалів, в яких висвітлювали службу жінок у збройних силах на бойових посадах. При цьому такі матеріали частіше можна було відшукати за ключовими словами «дівчата», фемінітивами «зенітниця», «кулеметниця», конкретними прізвищами відомих героїнь тощо. При цьому навіть у матеріалах про фронтовичок читачам іноді нагадували, що жінки за своїм статусом ближче до дітей, ніж до чоловіків. Наприклад, у статті «Велика народна сила» її автор, М. Тихонов, ставить їх в один ряд, пишучи:

«Масовий героїзм лєнінградців – це подвиги не тільки чоловіків, але й жінок, підлітків і школярів. Радянська жінка стала до лав захисників рідної землі і на фронті, і в тилу. Разом з усім радянським народом творила і творить подвиги. І якщо їй доводиться помирати у бою, вона помирає, подаючи смертю своєю приклад безстрашності та доблесті»⁷.

Крім того, у газетах часто можна було зустріти твердження, що жінки зробили щось для радянських воїнів / бійців / солдатів Червоної армії⁸. Тобто подібні речення, крім основного

---

⁷ Тихонов Н. Великая народная сила // Правда. 1943. № 286 (9422). 20 ноября. С. 3.

⁸ Наприклад, див.: Николаева К. Советская женщина на боевом посту // Правда. 1941. № 212 (8620). 2 августа. С. 3.

змісту (інформації про те, що ж, власне, було зроблено), несли у собі і прихований зміст, виражений у протиставленні понять «жінка» та «боєць»/ «солдат»/ «вояк» тощо, нівелюванні присутності жінок у лавах збройних сил. Вбачаємо у цьому намагання влади зберегти у суспільній свідомості «традиційний» асоціативний ряд до слова «жінки» – «жертви», «берегині», «слабка стать», «тил», «матері», «дружини», «допоміжна сила» тощо. Адже у матеріалах про звірства над жінками ніхто не писав «жінки-жертви». Тоді як для опису інших видів активностей жінок, де вони виступали у «нетипових» ролях, запроваджували ці подвійні назви «жінки-партизанки», «жінки-снайперки» тощо, або ж додавали слово «жінка» до назви певної посади (приміром, «жінка-снайпер»). Крім того, описуючи присутність радянських жінок на фронтах на бойових посадах, ЗМІ уникали наведення точних даних про їхню кількість у військах, применшували її.

Поширеною була тенденція до описування окремих випадків проявів героїзму – автори численних статей згадували одних і тих самих воячок, завдяки чому складалося враження, що ними й обмежується присутність жінок у Червоній армії. Черговим яскравим прикладом цього може слугувати стаття «Радянська жінка у вітчизняній війні», опублікована у газеті «Красная звезда» 7 березня 1943 р.:

«Сотні і тисячі дівчат добровільно пішли на фронт, щоб безпосередньо бити ворога, багато з них стали відмінними воїнами, навчилися добре бити ворога. Снайпер Людмила Павличенко винищила 309 німецьких солдатів та офіцерів. Учасниця оборони Ленінграду Журавльова... увірвалася до німецької траншеї, де заховалися два фашисти. Одного вона пристрелила, другого взяла у полон і доставила в штаб. Чорноморський флот не забуде кулеметницю Ніну Онілову, яка знищила понад 500 гітлерівців. Зі славою увійдуть в історію великої вітчизняної війни імена двох дівчат-червоноармійців: Наташі Ковшової та Маші Поліванової, Героїв Радянського Союзу. Відважна дівчина Наташа Ковшова знищила 167 гітлерівців і загинула у бою з німецькими завойовниками»⁹.

Як бачимо, замість сотень тисяч жінок у війську тут йдеться лише про сотні та тисячі. Що ж до згаданих героїнь, то, у жодному разі не бажаючи применшити їхній внесок у війні, мусимо констатувати, що саме їх найчастіше згадували і в інших статтях, присвячених жінкам на фронті¹⁰, залишаючи поза увагою сотні тисяч інших фронтовичок.

У зв'язку з цим виникає запитання: а як же зверталася до теми служби жінок у збройних силах офіційна влада? Адже, попри те, що радянські ЗМІ були повністю їй

---

⁹ Николаева К. Советская женщина в отечественной войне // Красная звезда. 1943. № 55 (5426). 7 марта. С. 3.

¹⁰ Героини Севастопольской обороны // Комсомольская правда. 1942. № 56 (5151). 8 марта. С. 4; На фронтах Отечественной войны // Правда. 1942. № 79 (8850). 20 марта. С. 2; Севастопольцы // Вечерняя Москва. 1942. № 287 (5728). 8 декабря. С. 3; Комсомол в Отечественной войне // Красный флот. 1942. № 300 (1251). 23 декабря. С. 3; Письмо комсомольцев и молодежи Советского Союза товарищу И.В. Сталину // Вечерняя Москва. 1943. № 255. 28 октября. С. 1; Великому вождю народов, Верховному Главнокомандующему вооруженными силами СССР, Маршалу Советского Союза, нашему любимому отцу, учителю и другу Иосифу Виссарионовичу Сталину // Вечерняя Москва. 1943. № 57. 10 марта. С. 1; Снайперы, истребляйте фашистских захватчиков // Красный флот. 1942. № 200 (1151). 26 августа. С. 1; За счастливую молодость // Правда. 1942. № 249 (9020). 6 сентября. С. 1; Молодежь в труде и в бою // Вечерняя Москва. 1942. № 209 (5650). 5 сентября. С. 2; Павличенко Л. За что я их убиваю // Комсомольская правда. 1942. № 221 (5316). 19 сентября. С. 3; Пребывание в Вашингтоне советских делегатов на международный съезд студентов // Известия Советов депутатов трудящихся СССР. 1942. № 205 (7891). 1 сентября. С. 4; Митинг в честь Людмилы Павличенко в Лондоне // Красный флот. 1942. № 277 (1228). 25 ноября. С. 4.

підконтрольні, основна відповідальність за викладене в авторських статтях належала їхнім авторам. Що ж до офіційних документів влади, то яскравим їх прикладом часів війни, повністю спрямованим на ідеологічний вплив на населення, були заклики, лозунги та постанови ЦК ВКП(б). Дослідивши їх у контексті висвітлення факту служби радянських жінок у військах, ми дійшли висновку, що їхня риторика була суперечливою. Фактично у ній існували паралельно два напрями. Умовно їх можна назвати ексклюзивним та інклюзивним. У матеріалах першого напрямку про жінок не згадували у складі регулярних бойових одиниць, залишаючи за ними медичну службу, участь у партизанських загонах, роботу у тилу та роль скривджених, за яких мали помститися вояки Червоної армії. У текстах, написаних під егідою другого напрямку, про присутність жінок у лавах регулярної армії згадували, однак офіційної статистики щодо цього уникали, описували здебільшого окремі приклади воячок, часто акцентували увагу на допоміжній ролі жінок у війні як провідній.

Так, у документах загального характеру, кінцевою аудиторією яких було все суспільство, вона залишалася ексклюзивною впродовж всієї тривалості війни. А у документах, що стосувалися суто жінок і призначалися насамперед для них, містилися згадки про воячок Червоної армії та заклики до них ще лютіше бити ворога (інклюзивний напрям). Наприклад, у цьому контексті «Лозунги ЦК ВКП(б) до XXIV річниці Великої Жовтневої Соціалістичної революції» є зразком документа для широкої аудиторії (ексклюзивний напрям). У ньому звертання до представників різних родів військ було винятково у чоловічому роді («танкісти Радянської армії», «зв'язківці Червоної армії» «радянські льотчики-соколи» й ін.), тоді як до певних категорій населення зверталися, вживаючи і фемінітиви («робітники і робітниця», «колгоспники і колгоспниці»). Водночас були у лозунгах і позиції, адресовані суто жінкам: «Жінки і дівчата! Освоюйте чоловічі професії, замінійте чоловіків, що пішли на фронт»¹¹. Тобто тут уваги на тому, що жінки також служать у лавах збройних сил, не акцентували.

Водночас трохи краща картина спостерігалася у документах, які, насамперед, стосувалися жінок і були адресовані їм. Так, у Постанові ЦК ВКП(б), приуроченій до святкування 8 березня у 1942 р., йшлося про те, що зазначений орган вітає з цим святом «робітниць, колгоспниць, жінок працівників розумової праці, партизанок, санітарок, лікарів, сестер, зв'язківць, що працюють на фронті, і всіх трудящих жінок Радянського Союзу»¹². Тобто тут не забули принаймні про жінок у військах зв'язку, а трохи далі по тексті знайшлося і місце для тих, які служили у ППО. Водночас у постанові міститься і протилежна риторика. Приміром, у ній стверджується: «радянські патріотки самовіддано допомагають Червоній армії громити ненависного ворога». Тобто, з огляду на таке формулювання, жінки не входили до складу Червоної армії, а лише допомагали їй. Також у документі міститься заклик до жінок розвивати навички володіння зброєю й освоювати військові спеціальності: «Жінки та дівчата! Оволодівайте військовими спеціальностями. Вивчайте справу протиповітряної і протихімічної оборони, санітарну справу, зв'язок»¹³. Але

---

¹¹ Лозунги ЦК ВКП(б) к XXIV годовщине Великой Октябрьской Социалистической революции // Вечерняя Москва. 1941. № 258 (5389). 31 октября. С. 1.

¹² О международном коммунистическом женском дне – 8 марта. Постановление ЦК ВКП(б) // Красный флот. 1942. № 55 (1006). 7 марта. С. 1.

¹³ Ibidem.

водночас він поєднувався з вимогою піклуватися про бійців Червоної армії, до яких, очевидно, жінок знову таки не відносили: «Оточить теплою турботою героїчних бійців Червоної армії, забезпечте уважний догляд за пораненими, проявіть материнську турботу за дітьми бійців!»¹⁴.

Означені тенденції зберезуться і у наступні воєнні роки, хоч і з певними видозмінами. Приміром, у Лозунгах ЦК ВКП(б) до 25-ї річниці Великої жовтневої соціалістичної революції (1942) зафіксовані звернення до червоноармійців, червонофлотців, командирів, захисників ключових міст, піхотинців, артилеристів, льотчиків, кавалеристів, танкістів та ін. членів збройних сил (пункти 4, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 28) як представників винятково чоловічої статі. У пункті 22 містилося прославлення Героїв Радянського Союзу та Героїв Соціалістичної праці як «найкращих синів... батьківщини»¹⁵. Про присутність жінок серед обох категорій, хоч і у невеликій кількості, також просто-напросто «забули». Водночас, поряд зі звертанням до партизанів містився заклик і до партизанок, поряд з робітниками – і до робітниць (пункти 4, 31–40). Тобто у тексті документа свідомо прославляли винятково солдатів-чоловіків, які мали помститися ворогу за скривджених жінок і дітей: «Воїни Червоної Армії! Нещадно мстить німецько-фашистським мерзотникам за розграбування і розорення наших міст та сіл, за насилля над жінками і дітьми, за смерть радянських людей!»¹⁶ Жінкам же, крім пасивної ролі жертв, відводилися ролі працівниць тилу, партизанок. Однак при цьому їх все ще закликали оволодівати чоловічими професіями та вивчати військову справу (пункти 47 та 48).

Не вирізнялися чимось принципово новим у цьому контексті і «Лозунги ЦК ВКП(б) до 25-ї річниці Червоної армії», у пункті 4 яких зазначено, що «за Радянську вітчизну йдуть у бій сини всіх народів Радянського Союзу»¹⁷. У пунктах 14–25 та інших міститься звертання до представників різних родів військ виключно у чоловічому роді («сталінські соколи» щодо льотчиків, «артилеристи», «розвідники» і т.д.). Жінки ж згадані у пункті 13, де міститься заклик до воїнів помститися за скривджених ворогом жінок та дітей; пункті 26, де є заклик до медсестер; пункті 33, де представлено звернення до мирного населення; пункті 34, зверненому до партизанів та партизанок; пункті 35 про всезагальне військове навчання; пунктах 38 і 39, що вміщують звернення до робітників та робітниць, колгоспників та колгоспниць; пунктах 43 і 44, де жінок закликають і надалі замінювати чоловіків на посадах у тилу, освоювати протиповітряну та протихімічну оборону, вивчати військову справу¹⁸.

Тобто у цьому й інших схожих документах влада висвітлювала викривлену картину розподілу гендерних ролей під час війни, не згадуючи жінок під час звертання до особового складу збройних сил, однак виділяючи їх окремо під час згадування представників медичної служби, працівників тилу, цивільного населення, партизанів. Та сама картина спостерігалася і у «Закликах ЦК ВКП(б) до 26-ї річниці Великої Жовтневої Соціалістичної Революції» (1943), які майже повністю повторювали зміст попереднього документа. У

---

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Лозунги ЦК ВКП(б) к 25-й годовщине Великой октябрьской социалистической революции // Вечерняя Москва. 1942. № 254 (5695). 28 октября. С. 1.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Лозунги ЦК ВКП(б) к 25 годовщине Красной армии // Сталинский сокол: газета Военно-воздушных сил Красной Армии. 1943. № 9 (137). 23 февраля. С. 2.

¹⁸ Ibidem.

пункті 9 йшлося про «синів всіх народів Радянського Союзу», що воюють «за радянську батьківщину»¹⁹; у пункті 11 їх закликали помститися за насильство над жінками та дітьми; у пунктах 10, 12–21 подано звертання до представників різних родів військ у чоловічому роді, для жінок знайшлося місце тільки у згадках про партизанок, медсестер і працівниць тилу (пункти 3, 26, 22, 31–41, 44). Ну і традиційно вже жінок вкотре закликали оволодівати військовою справою.

Натомість вже інший документ – «Про Міжнародний жіночий день – 8 березня» (1943), що був адресований жінкам і виданий через кілька тижнів після «Лозунгів ЦК ВКП(б) до 25-ї річниці Червоної армії», демонстрував протилежну картину. У ньому натрапляємо на акцентування уваги на тому, що радянська жінка на війні захищає надане їй радянською владою рівноправ'я з чоловіком, у тому числі зі зброєю у руках:

«радянські жінки та дівчата в лавах доблесної Червоної Армії й у партизанських загонах самовіддано борються проти німецьких завойовників, з честю несуть службу санітарок, медсестер, лікарів, зв'язківців, снайперів, службу у частинах протиповітряної оборони. За зразкове виконання бойових завдань командування і проявлені при цьому відвагу та героїство багатьом славним радянським жінкам присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Тисячі жінок-учасниць великої визвольної війни за сміливість та відвагу нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу»²⁰.

Там само міститься і заклик до них служити ще більш самовіддано:

«Жінки-зв'язківці, снайпери і всі учасниці Вітчизняної війни! Неупинно удосконалюйте бойову виправку! Всебічно покращуйте справу зв'язку Червоної Армії, вчіться точно стріляти! Усіма силами сприяйте успіху наступу наших військ! Нещадно знищуйте гітлерівських завойовників!»²¹.

У 1944 р., як і у попередньому, у загальних закликах ЦК ВКП(б) до різних пам'ятних дат, які фактично вміщували одні і ті самі положення, які кочували з року в рік і з документа в документ, жінок і надалі не згадували серед бійців регулярної армії²². Ба більше, у статтях, присвячених 26-й річниці Червоної армії, ще більш недвозначно подано звертання до винятково чоловічої частини її особового складу. Так, у матеріалі «Хай живе переможна Червона Армія» стверджується: «Великими є перемоги Червоної Армії... Закликами ЦК ВКП(б) весь радянський народ звертається до своїх *доблесних синів* (курсив наш. – Н.З.), щоб всі свої уміння та майстерність віддали вони на звільнення наших братів і сестер, які ще занемагають під ненависним німецьким ярмом»²³. Жінкам, як бачимо, у цьому тексті відведено місце винятково поневолених «сестер». Вельми показовим є той

---

¹⁹ Призывы ЦК ВКП(б) к 26-й годовщине Великой Октябрьской Социалистической Революции // Комсомольская правда. 1943. № 257 (5659). 30 октября. С. 1.

²⁰ О Международном коммунистическом женском дне – 8 марта. Постановление ЦК ВКП(б) // Красный флот. 1943. № 53 (1311). 5 марта. С. 1.

²¹ Ibidem.

²² Призывы ЦК ВКП(б) к 26-й годовщине Красной Армии // Вечерняя Москва. 1944. № 43 (6100). 21 февраля. С. 1; Призывы ЦК ВКП(б) к 1 мая 1944 года // Вечерняя Москва. 1944. № 100 (6157). 27 апреля. С. 1; Призывы ЦК ВКП(б) к 27-й годовщине Великой Октябрьской Социалистической революции // Вечерняя Москва. 1944. № 259 (6316). 31 октября. С. 1.

²³ Да здравствует победоносная Красная Армия! // Правда. 1944. № 45 (9502). 21 февраля. С. 1.

факт, що закордонні колеги, вітаючи армію СРСР з річницею, на відміну від радянської влади, не забували згадати і про бійчинь у ній. Наприклад, канцлер герцогства Ланкастерського Е. Браун закликав «віддати належне тим мільйонам хоробрих чоловіків і жінок СРСР, які щоденно жертвують життям заради своєї батьківщини і... спільної справи»²⁴.

У постанові ЦК ВКП(б) за 1944 р., адресованій жінкам напередодні Міжнародного жіночого дня 8 березня, спостерігалася та сама тенденція, що й у попередні роки – про їхню присутність у лавах війська на бойових посадах згадували. Але, насамперед, акцентували увагу на роботі жінок у тилу та виконанні допоміжних функцій для армії. А у цій конкретній постанові взагалі стверджувалося, що жінки під час війни, насамперед, надихали на подвиги своїх чоловіків і допомагали фронту:

«В ім'я повного і остаточного розгрому фашизму, в ім'я перемоги радянської Батьківщини жінки нашої країни надихають своїх чоловіків, синів і братів на героїчні подвиги, віддають свої сили, знання та досвід на допомогу фронту, на справу перемоги»²⁵.

Згадка ж про те, що вони самі успішно служили в лавах армії, була подана лише на кілька абзаців нижче.

У 1945 р., при збереженні основних тенденцій попередніх років, дещо видозмінилися у контексті дискурсу щодо жіночої присутності у лавах збройних сил кліше у загальних документах ЦК ВКП(б). Приміром, у тексті «Закликів ЦК ВКП(б) до 27-ї річниці Червоної Армії»²⁶ та «Закликів ЦК ВКП(б) до 1 травня 1945 р.»²⁷ зменшилась кількість фемінітивів: більше не згадували окремо медсестер і сандружинниць, об'єднавши їх у термін «медичні працівники», не стало і «партизанок», залишилося лише звертання «партизани». Водночас звертання окремо до колгоспників і колгоспниць, робітників і робітниць, жінок із вимогою оволодівати військовими знаннями нікуди не зникли. Також у закликах за цей рік обійшлося без словосполучення «за Радянську вітчизну йдуть у бій сини всіх народів Радянського Союзу», яке було розміщене у деяких документах попередніх років²⁸, однак винятково «синами», згідно з текстами документів, залишалися Герої Радянського Союзу та Героями Соціалістичної праці.

Причому у документах ЦК ВКП(б), приурочених до 8 березня 1945 р., так само як і у попередні роки, місце для згадки жінок на бойових посадах у збройних силах СРСР знаходилося. Хоча, як і раніше, безпосередньо зверталися лише до представниць обмеженого кола родів військ, якими не обмежувалася присутність жінок у радянських збройних силах. Приміром, у 1945 р. не забули про зенітниць, снайперок, льотчиць, зв'язківниць, однак залишили поза увагою представниць низки інших родів військ²⁹.

Висновки. Офіційно від початку створення Радянського Союзу владою було

---

²⁴ Выступление Брауна в связи с 26-1 годовщиной Красной Армии // Правда. 1944. № 52 (9509). 1 марта. С. 4.

²⁵ О Международном Женском Дне – 8 марта // Комсомольская правда. 1944. № 55 (5766). 5 марта. С. 1.

²⁶ Призывы ЦК ВКП (б) к 27-й годовщине Красной Армии // Вечерняя Москва. 1945. № 43 (6408). 21 февраля. С. 1.

²⁷ Призывы ЦК ВКП(б) к 1 мая 1945 г. // Вечерняя Москва: газета Московского городского комитета ВКП(б) и Моссовета. 1945. № 100 (6465). 28 апреля. С. 1.

²⁸ Лозунги ЦК ВКП(б) к 25 годовщине Красной армии // Сталинский сокол. 1943. № 9 (137). 23 февраля. С. 1.

²⁹ О международном женском дне – 8 марта // Комсомольская правда. 1945. № 56 (6076). 8 марта. С. 2.

задекларовано цілковиту рівність чоловіків і жінок. Уряд наголошував на тому, що в країні було вирішено так зване «жіноче питання» шляхом надання їй мешканкам соціально-економічних і політичних прав, зокрема права голосу. У публічному дискурсі побутували традиційно пафосні тези про «розкріпачення» жінок, яке буцімто стало можливим завдяки партії Леніна-Сталіна, акцентувалася увага на тому, що представниці жіночої статі мають бути вдячні своїм керманичам, відплатити їм вірністю та відданою працею на благо країни. Хоча насправді низка законодавчих новацій, серед яких і право на політичне представництво, була започаткована ще до Жовтневої революції. А теза про рівність статей в СРСР, яку, до слова, підтримують і деякі сучасні, здебільшого російські історики, не витримує жодної критики. Адже вона не завадила дискримінації жінок на робочих місцях, витісненню їх до найбільш низькооплачуваних сфер, утрудненому доступу до низки професій, не стала перешкодою до чергового повернення до культу сім'ї та материнства у 1930-х рр., наслідки якого здебільшого відчули на собі представниці жіночої статі тощо. Як показали результати нашого й інших досліджень, період радянсько-німецької війни також не став винятком у цьому контексті. Адже політика уряду СРСР щодо жінок і чоловіків на військовій службі у роки війни суттєво відрізнялася.

У контексті вивчення публічного дискурсу щодо служби жінок у 1941-1945 рр. у радянських збройних силах, представленого у документах ЦК ВКП (б), мусимо констатувати, що він був вельми неоднозначним. У риториці, що використовувалася в цих документах під час звернення до участі жінок у війні загалом, можна виділити два напрями, умовно названі ексклюзивним та інклюзивним. Першому напрямку відповідали документи ЦК ВКП(б), що призначалися широкій аудиторії (лозунги та заклики до річниць Червоної армії, Жовтневої революції тощо). У них про жінок не згадували серед представників різних родів військ і Героїв Радянського Союзу та Соціалістичної праці, залишивши за ними ролі жертв ворога, за яких мали помститися бійці Червоної армії, представниць медичної служби, партизанок, працівниць тилу. Другий напрям охоплював постанови ЦК ВКП(б), що були присвячені жінкам, і видавалися напередодні Міжнародного жіночого дня 8 березня. У них згадували про військовослужбовиць у лавах регулярної армії, однак, поряд з цим, уникали демонстрування великого масштабу цього явища, описували здебільшого лише окремі приклади воячок, часто акцентували увагу на допоміжній ролі жінок у війні як провідній тощо.

Nataliia Zalietok

Coverage of the presence of women in the ranks of the Soviet armed forces in the documents of the Central Committee of the CPSU(b) 1941-1945

Abstract: It is well known that during World War II, the USSR's policy was marked by an unprecedented, in comparison to other countries, scale of recruitments of women in the army and the absence of restrictions for them to participate in combat. Today, historiography lacks the attention of researchers to the peculiarities of the coverage of women's service in the armed forces during the war in the public discourse of Soviet political powers. At the same time, the study of such problems will allow a more complete study of the state's policy on the

recruitment of women into the army. The purpose of this article is to cover the presence of women in the ranks of the Soviet armed forces in the documents of the Central Committee of the CPSU(b) of 1941-1945. For this purpose, slogans, appeals and resolutions of the Central Committee of the CPSU(b), which were published in periodicals of the war years in order to influence the population, were analysed.

The author concludes that the issue of women's service in the armed forces of the USSR was presented in the documents of the Central Committee of the CPSU(b) very ambiguously. They were not characterized by the equality of the sexes declared by the Soviet authorities in all spheres of life. In the rhetoric used in these documents in addressing the participation of women in the war in general, we can distinguish two strands, conditionally called exclusive and inclusive. The first strand corresponded to the documents of the Central Committee of the CPSU(b), which were intended for a wide audience (slogans and appeals to the anniversaries of the Red Army, the October Revolution, etc.). They did not mention women among the various branches of the army and the Heroes of the Soviet Union and Socialist Labor, leaving to them the roles of victims of the enemy, for whom the Red Army soldiers should take revenge, medical officers, partisans, and rear workers. The second strand covered the resolutions of the Central Committee of the CPSU(b), which were devoted to women and were issued on the eve of International Women's Day on March 8. There women were mentioned in the ranks of the regular army, but at the same time political powers avoided demonstrating the large scale of this phenomenon in the text, described mostly only isolated examples of female soldiers, often stressed the supporting role of women in the war as the main role, and so on.

Keywords: women, armed forces, World War II, USSR, Central Committee of the CPSU(b)